

SOCIOLOGIJA I DRUŠTVENA STVARNOST

BORISAV DŽUVEROVIĆ

Elektrotehnički fakultet

Beograd

Od svih nauka sociologija je najviše prožeta cjelinom života, svakodnevicom društva i procesima u njemu. Kao nauka koja se direktno odnosi na društvo, njegovu strukturu i pokretačke snage društvenih promjena ona se ispoljava i kao neka vrsta njegove samosvijesti. Uostalom, imanentni zadatak sociologije i jeste da izgrađuje samosvijest društva o sebi, svojim problemima i socijalnim snagama koje ih mogu razrješavati, odnosno da o njemu razvija cjelovitu i umnu sliku (kao oblik društvene samosvijesti).

Taj opšti stav o sociologiji je nesporan. Međutim, putevi stvaranja umne i cjelovite slike o našem društvu nijesu nimalo laki niti dohvatljivi. To nije lagodna šetnja široko otvorenim drumovima, nego mukotrpno penjanje po visovima saznanja, kako je isticao Karl Marks. To je put sučeljavanja naučne istine sa brojnim monopolima i interesom da se ti monopoli ne razobliče, stalna borba naučnog interesa za javnošću i javnim procjenama društvenih poslova sa birokratskim interesom za tajnim presuđivanjem istina; ali i borba sociologa kao imaginativnog istraživača sa sobom kao čovjekom koji je dobro upleten u lavirinte postavljene i otuđene svakodnevice.

Svi mi dobro znamo da abeceda marksističkog poimanja stvarnosti polazi od stava da stanovište istine i javnosti o toj stvarnosti mora biti nužni kriterijum i polazište svakog istraživanja, pa i sociološkog. Sociologija kao sintetička nauka po svojoj imanenciji bi trebalo da razvija cjelinu istinitog mišljenja, i tako omogućava demokratsko uključivanje ljudi u stvarnost (a pogotovo samoupravljača u samoupravne procese). Međutim, ako se kritički osvrnemo na četvrt vijeka naše sociologije (od kako se ona razvija kao profesija i poziv za koji se posebno školuju kadrovi) vidjećemo da nijesu postignuti neki zavidni rezultati. Ona se, s jedne strane, raspinjala između teorijskih sistema i najnovijih socioloških (metodološko-epistemoloških i filozofskih) tendencija, i, s druge strane, težnje da utemelji sopstveni pristup u empirijskom istraživanju i sistematizaciji iskustvenih činjenica. Sem toga, društvo i njegovi usmjerivači su pomjerali klatno njene istine od krajnosti apologetike do ekstrema skoro nihilističkog kriticizma. A sociološka istina o društvu nije nikada bila u tim ekstremima.

Već danas izlaze na površinu krajnje teške posljedice dugotrajnog zapostavljanja nauke u svim sektorima, recidivi njenog potiskivanja na sporedni kolosjek. To se posebno odnosi na one discipline društvenih nauka koje su među prvim ukazivale na bitne protivrječnosti društva, na različite oblike političkog otuđenja i simptome socijalne krize. Politička sfera društva, kao dominantna determinanta, je pokazivala dvostruko lice svog interesa za nauku i naučno istraživanje. Kad su

istraživanja potvrđivala osnovne smjerove političkog programa (na odgovarajućem nivou) onda su ona isticana na velika zvana, podsticana i hvaljena kao korisna. U drugim slučajevima, kad su istraživački nalazi ukazivali na probleme, protivrječnosti i nedosljednosti onda su ona sumnjičena, osujećivana, pa i oštro kritikovana.

Kada su, na primjer, osamdesetih godina sociolozi počeli ukazivati da se kod nas svom silinom otvara **društvena kriza** (u najširem smislu) bili su povremeno izloženi kritici i upozorenjima da pretjeruju, jer navodno nije bilo ni govora o nekakvoj cjelovitoj krizi društva, a posebno njegovog političkog sistema, već da se može eventualno govoriti isključivo o privrednoj krizi. Takve kritike su očito bile daleko od marksističke spoznaje fundamentalnih veza u dijalektici odnosa ekonomske osnove sa pravno-političkom i duhovnom nadgradnjom; a u političkoj sferi su ipak reflektovale da u ime marksizma presuđuju i dalje prikrivaju krizu. Sociološka dijagnoza društvene krize (a ne samo njenog ekonomskog segmenta) morala je proizaći iz dovođenja u dijalektičku vezu društvenog stanja sa njegovim bitnim temeljima u materijalnoj sferi, organizacijom i društvenom svijetlu. Sociolozi su time bitno doveli u pitanje apologetiku političkog sistema vlasti i odnosa, ali su ubrzali napore u traženju izlaza iz krize. Kao što vidimo, taj prvobitno jeretički izraz »društvena kriza« danas je opšteprihvaćen kao adekvatan (čak i u političkoj sferi gdje je na početku najviše osporavan). Teza da politički sistem nije u krizi – je najzad pala u vođu sa javnom raspravom o poznatim predlozima zaključaka za XIII sjednicu CK SKJ i Kritičkom analizom funkcionisanja političkog sistema, odnosno diskusijom o toj analizi. Pa ipak, od svih separata koji su objavljeni uz Dugoročni program ekonomske stabilizacije nema onog koji su uradili sociolozi.

Trebaće mnogo napora da se objasni šta se to dešavalo pri kraju sedamdesetih godina da se naša nauka u cjelini počela potiskivati, marginalizovati i stavljati u podređen položaj spram drugih oblasti tzv. društvenih djelatnosti. Danas su posljedice tog potiskivanja očigledne, ali će trebati desetostruki naponi da se nadoknadi izgubljeno. U sociologiji i oko sociologije će trebati još više. Pogotovo što su duboke podjele društva uticale i na podjele poslova u nauci, »propisane nadležnosti« istraživanja na pojedinim teritorijama, i uopšte na parcijalizaciju svijesti. Opšte podjele i parcijalizacija političke vlasti uslovljavale su i podjele u nauci, redukovanje ranijih programa na jugoslovenskom nivou, pogubnu regionalizaciju i provincijalnu autarhiju.

Neki od već ustaljenih programa sociološke analize postepeno su počeli da se potiskuju, a zatim i da se gase. Tako je na primjer šezdesetih-sedamdesetih godina u Jugoslaviji bilo solidno utemeljeno istraživanje društvenih fenomena, a formirani su odgovarajući naučni instituti. Jedan od tih fenomena je posebno ilustrativan, a odnosi se na istraživanja javnog mnjenja. Tada su se počeli razvijati solidni kadrovi, razvijati metode i utemeljivati stalna praksa raznih sondaža javnog mnjenja, analize političke javnosti i sličnih fenomena od značaja za društvo. Vršena su istraživanja radničke klase, omladine i ostalih segmenata jugoslovenskog društva, sondirano raspoloženje širokih masa pred važne političke akcije i poslije njih, i uopšte se nastojalo naučnim putem doći do realnije slike društva o sebi. Međutim, posljednje decenije je došlo do naglog rastakanja te prakse, do reduciranja, pa čak i ukidanja takvih istraživanja: sondaža, masovnog testiranja javnih stavova naroda, procjenjivanja i kompariranja određenih procesa u društ-

vu. U izabranom primjeru znamo da su sondaže javnog mnjenja prvo prestajale da se vrše na nivou Jugoslavije, zatim na republičkom, a sada i na beogradskom planu. Koliko znam, danas se sistematski istražuju stavovi javnog mnjenja jedino u Sloveniji.

Koji su razlozi ovakve oseke socioloških istraživanja na nivou Jugoslavije? Zašto se redukuju i ona istraživanja koja su imala već solidnu tradiciju i direktno mogu koristiti društvu u procjenjivanju raspoloženja naroda i pokretanju akcija? Da li je u pitanju nelagodnost, pa čak i strah od suočavanja sa istinom, ili težnja da se prikriju stvarni problemi i očuvaju stečeni monopoli? To su neka pitanja o kojima bi vrijedjelo razmišljati i javno raspravljati.

Istini za volju, u ovom periodu je došlo do solidnog razvoja pojedinih užih socioloških disciplina (tzv. posebnih sociologija, kao što su: politička, sociologija kulture i umjetnosti, sociologija rada, porodice, i sl.), ali cjelovite sinteze i makro-projekti o globalnom društvu i njegovim protivrječnostima su izostajale. Tendencije fragmentarizacije i ostajanja na mikronivoima očito nijesu bile slučajne. Kad je u društvu izvršena sistemska fragmentarizacija svih oblasti: privredne sfere, tržišta, obrazovnog sistema, kulturnih programa, pa i radničke klase, onda je proces završen i sa atomizacijom nauke i organizacija koje je podstiču. Tako je jedino politička sfera izvedena do globalnog nivoa društva, i time sebi obezbijedila ulogu opšteg reprezentanta, tumača interesa cjeline.

Nauka, obrazovanje i kultura su prevedeni u sferu potrošnje i tako degradirani u kategoriju piljarske djelatnosti. Ustavni i ZUR-ovski paragrafi su zaokružili minorizovanje ovih sfera eksplicitno ih definišući kao proste »davaoce usluga«. Tako smo mi postali jedna od rijetkih zemalja koje na pragu XXI vijeka elementarne pretpostavke razvoja društva – nauku kao imanentnog katalizatora proizvodnih snaga, stručno i opšte obrazovanje kadrova za modernu i produktivnu proizvodnju i kulturno produhovljavanje proizvodnih i samoupravnih procesa – oficijelno tretiraju kao običnu potrošnju. Otuda danas zvuče tragikomično apeli naučnoprosvjetne javnosti da se izuzmu iz daljih restrikcija (sada za desetak odsto više nego privreda), ili da se na nivou globalnog jugoslovenskog društva ponovo uvedu neka zajednička tijela za podsticanje, koordinaciju i sintezu naučnih saznanja – što je za sektor nauke i tehnologije najzad i učinjeno, itd.

Sve su ovo razlozi koji su uticali i na razvoj sociologije, njenu (ne)usmjerenost na istraživanja bitnih društvenih protivrječnosti i afirmaciju takvog saznanja koje bi moglo korisno poslužiti za konstruktivno usmjeravanje društva. Međutim, veliki broj uzroka izvjesne krize sociologije bi morali potražiti i u samoj sociologiji i među sociolozima kao njenim glavnim protagonistima. U interesu naučnog poštenja treba ukazati i na tu stranu problema. Jer kada mi zahtijevamo od društva i političke sfere da demokratski uvažavaju naša istraživanja i ukazivanja na probleme onda se moramo pitati da li su ta naša istraživanja uvijek prave i jedine istine. Moramo se pitati da li su naša istraživačka saznanja ponekad ograničena suženom dioptrijom mikro sredina koje istražujemo, malim uzorcima, oskudnim metodološkim pristupima, pa i našom pristrasnošću. U vezi sa tim pitanjima upozorio bih samo na neke aspekte.

Jedan od aspekata je vezan za čestu polarizaciju sociologije sa političkom sferom. Tako je, na primjer, dobro poznato da više od deceniju traje polarizacija izvjesnog dijela pionira naše sociologije sa političkim strukturama. Tome je sigurno doprinijela njihova do usijanja zaoštrena kritičnost prema aktuelnoj politici

i političkim strukturama, s jedne, i primjena prilično oštih profesionalnih i političkih sankcija prema njima, ali ne i stručnog ekskomuniciranja, s druge strane. Ne opredjeljujući se prema konkretnim aspektima tog sukoba moramo uočiti da je on za duži period ostavio teške posljedice po razvoj naše sociologije, i njenu međunarodnu afirmaciju.

Drugi aspekt našeg doprinosa krizi sociologije proizilazi iz olakog mirenja sa njenom neugodno velikom političkom funkcionalizacijom. Čini mi se da je to jedan od najmanje sagledanih vidova sociološke krize. To je ona vrsta sociologije i sociologa koji unaprijed znaju rezultate, koji treba da potvrde neke akcije u politici, privredi, radnoj organizaciji, opštini ili mjesnoj zajednici. To je sociologija u funkciji dnevne politike, kad treba da se i njenim naučnim argumentima potvrdi dnevni pragmatizam vlasti. Mnogo je radova koji pretenduju na sociološku utemeljenost a u stvari predstavljaju najvulgarniju vrstu apologije trivijalnog duha ili ideologizaciju stvarnosti. Takvi sociolozi očito svoje pozicije, karijeru i privilegije lagodno obezbjeđuju, ne pokazujući profesionalnu i naučnu grižu savjesti.

Naša kritika takvih radova skoro da i ne postoji, nego se, faktički u istoj funkciji, obrušava na one »nepodobne« ili neočekivane zaključke, koji izlaze iz okvira oportunističkog povlađivanja postojećem stanju duha. U takvoj situaciji mi sociologiju svodimo na običnu sluškinju dnevno-političkih zbivanja i centara društvene moći. Dogmatsko-apologetska orijentacija u sociologiji nije ništa manje štetila njenom naučnom identitetu nego ekstremni kriticism. Kao takva ona je još više doprinijela ustoličenju siromašnog duha jedne ogoljene i nekritičke prakse, a sociolozima atribute sluganstva i neobjektivnosti.

Treća orijentacija se razvijala izvan pomenutih krajnosti, ali je otišla u vodu neutralnog »objektivizma« i empirističke kvantofrenije. Ne želeći da se upušta u zamke kritičkog ekstremizma ili sluganskog funkcionalizma jedan broj sociologa se orijentisao na neutralni teren istraživanja, prostu interpretaciju statističke i slične građe iz zvaničnih izvora ili svojih anketa. U talasu ove orijentacije zavladao je prava anketomanija, redukovanje kompleksne sociološke metode na jedan ili dva instrumenta – upitnik ili statističku građu – i radikalno snižavanje socioloških aspiracija. A pošto razne ankete organizuju i drugi ljudi, profesije, i za razne namjene, često dolazi do banalizacija i neopravdane kompromitacije samog poziva i profesije sociologa.

Sljedeći je pravac sličan ovom, ali drugačijeg smjera. On se orijentiše isključivo na teoriju, na one aspekte analiza bez kojih je nezamisliva sociologija (opšte teorije, sistemi, i sl.), ali nedostatna ako nije u stvaralačkoj korespondenciji sa praksom i društvom kao konkretno-istorijskom cjelinom.

Najzad, devalvaciji sociologije i sociološkog poziva značajno doprinose ljudi iz graničnih profesija (politikolozi, pravnici, socijalni psiholozi, socijalni radnici, ekonomisti i sl.) koji svoje analize formalno deklariraju kao sociološke, iako one to po svojoj suštini često nijesu. Tako se eventualne manjkavosti njihovih radova neopravdano pripisuju sociolozima, a sociologiji daje oreol svaštarske discipline za koju su stručni i nadležni maltene svi profili »društvenjaka«. Mi tu nijesmo učinili potrebne distinkcije i kritička razgraničenja, pa sada i osjećamo posljedice.

Na kraju, sve ove kritičke refleksije o našoj društvenoj stvarnosti, sociologiji i sociolozima u toj stvarnosti, željele bi da podstaknu našu sociološku imaginaciju,

ali i da razbijaju samozadovoljstvo rutinskim i nekreativnim poslovima koje obavljamo. One su usmjerene ka razotkrivanju društvenih uzroka naše marginalizacije ali i našem doprinosu toj marginalizaciji. Naučno poštenje nam nalaže da istaknemo obje strane te marginalizacije.

SOCIOLOGY AND SOCIAL REALITY

BORISAV DŽUVEROVIĆ

In this work the writer analyses the range of contemporary sociological thought uptil now in Yugoslav society. In this context he perceives that during the last 25 years, (sociology has been recognized as a profession in Yugoslavia since this time) it has been quite successful, but there are still untapped possibilities for an increasing affirmation of sociology.

From the factors which retarded the early movement of sociology in Yugoslavia, the writer has underlined two crucial aspects: those which originate from the overall political society and those which pertain only to sociology. In the former, the writer enumerates these limiting factors: the idealization of the picture of society, sociological works whose uncritical defences have rendered a specious, ideological view of reality. He substantiates this by providing illustrations which have already been proved by investigation (public change, class structure and so on) and the lowering in estimation of sciences and education to the level where expenditure on them is the same as other activities in society.

On the other hand, the writer points out »the contributions« in the framework of sociology: their intolerance to criticisms of the course of society on the one side, and on the other, the partial agreement serve political pragmatism and the tendency to tread the waters of empirical or abstract theoretical neutralism. But he also points out the negative results; that is to say, the limitations of experts in the social sciences (political science, law, economy and so on) whose analyses are often proclaimed as sociological, despite the fact that they haven't any real expertise or theoretical background.